

СЎНГГИ ЎРТА АСРЛАРДА БУХОРО БОЗОРИ ТАРКИБИ ВА САВДО КЎЛАМИ МАСАЛАСИ

Эргашев Жаҳонгир Юнус ўғли

Бухоро давлат университети ўқитувчиси, тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

К ПРОБЛЕМЕ СОСТАВА БУХАРСКОГО РЫНКА И ОБЪЕМА ТОРГОВЛИ В ПОЗДНЕСРЕДНЕВЕКОВЫЙ ПЕРИОД

Эргашев Жаҳонгир Юнус ўғли

Преподаватель Бухарского государственного университета, доктор
философии (PhD) по историческим наукам.

ON PROBLEM OF THE COMPOSITION OF BUKHARA MARKET AND VOLUME OF TRADE IN LATE MEDIEVAL PERIOD

Ergashev Jakhongir Yunus ugli

Lecturer at Bukhara State University, doctor of philosophy in historical
sciences (PhD)

Таянч сўзлар: бозор, озиқ-овқат маҳсулотлари, ерга эгалик шакллари, ташқи савдо, тижорат, чорсу, шаҳристон, рабт, кул савдоси, эронийлар, чўрилар, даллол, никоҳ муносабатлари, кўзғолон, қароқчилар, олди-сотди муносабатлари.

Аннотация: Ушбу мақолада сўнги ўрта асрларда Бухоро хонлигидаги бозор муносабатлари, уларнинг ташкил этилиши ҳамда бу жараёнда фаол иштирок этган ижтимоий гуруҳлар ҳақидаги маълумотлар илмий асосда таҳлил қилинган. Шунингдек, Бухоро бозорлари ва савдо расталарида сотиладиган товарлар хусусида фикр юритилган. Мақолада сўнги ўрта асрлар даврида минтақадаги мавжуд савдо-иқтисодий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳам илмий тадқиқ қилинган.

Ключевые слова: рынок, продукты питания, виды землевладения, внешняя торговля, торговля, чорсу, шаҳристон (внутренний город), работорговля, иранцы, рабыни, посредник, брачные отношения, восстание, грабители, торговые сделки

Резюме: В данной статье анализируется информация о рыночных отношениях в Бухарском ханстве в средние века, их организации и социальных группах, которые были активны в этом процессе. Также обсуждаются товары, выставляемые на продажу на бухарских рынках и в торговых лавках. В статье также исследуются особенности торгово-экономических отношений в регионе в позднесредневековый период.

Keywords: market, food products, forms of land ownership, foreign trade, trade, chorsu, shahristan (inner city), slave trade, Iranians, women slaves, mediator, marriage relations, rebellion, robbers, trade deals.

Summary: The article deals with the analyses of information on the market relations in Bukhara khanate during the medieval ages, as well as their organization and social groups that were actively involved in the process. Furthermore goods that were sold in Bukharan markets and stores are discussed. The article explores the features of trade and economic relations in the regions during the late medieval period.

Ўрта Осиёнинг ажралмас муҳим бўлаги ҳисобланмиш Бухоро ўзининг гавжум бозорлари, кўзни қамаштирадиган турли-туман моллари билан доимий равишда диққат марказда бўлиб келган. Табиийки, мўл-кўлчилик бўлган жойда арзончилик ҳукм суради. Шунга кўра, Ўрта Осиё, хусусан, Бухоро бозорларида моллар ниҳоятда арзон бўлган. Ўрта асрлардаги саноат, ишлаб чиқариш воситалари Европа давлатларига қараганда орқада қолган бўлишига қарамай бозорлардаги истеъмол буюмлари савдоси, айниқса озиқ-овқат маҳсулотлари

жуда харидоргир эди. Бунинг асосий сабаби шундаки, Ўрта Осиёда деҳқончилик маданияти устувор бўлган. Бўғдой, арпа, пахта, гуруч, кунжут, беда, нўхат, узум, ковок, тарвуз, сабзовот ва бошқа турли-туман мевалар доимий етиштирилган. Бу ҳудудларда асрлар давомида ерга эгалик қилишнинг ижара, шартнома ва хусусий шаклларидан фойдаланиб келинган. XVI асрда ҳам ердан фойдаланишнинг асосий 4 шакли сақланиб қолганлиги манбаларда ўз аксини топган.

1. Амлок ерлари (давлатга тегишли бўлиб, амалда ҳукмдорнинг хусусий мулки бўлган, уни сотиш, инъом этиш ва вақф қилиш мумкин бўлмаган).

2. Мулк ерлари (катта ер эгаларига тегишли ерлар, хусусий мулк бўлган). Бундай ерлар эркин сотилиши мумкин бўлган).

3. Вақф ерлари (Мадраса, масжид, хонақоҳ, қабристонлар учун ажратилган ерлар).

4. Танҳо ерлари (давлатга ва ҳукмдорга алоҳида хизмат кўрсатган аслзодаларга ёрликлар орқали инъом этилган ерлар)[19.18].

Барча ерлар асосан давлатники бўлиб, ундан фойдаланиш шакллари турли хил бўлган. Ер шакли қандай бўлишидан қатъи назар, асосий мақсад-ерда ишлаш, ундан ҳосил ундириш ва бозорни мўл-кўл маҳсулот билан таъминлаш бўлган. Табиийки, Амир Темур ва темурийлар даврида кенг ривожланган савдо-сотик муносабатлари салтанатнинг парчаланиши билан йўқ бўлиб кетмади. Эндиликда савдо-сотик маркази сифатида фақатгина Самарқанд шаҳри эмас, балки у билан бир қаторда Бухоро ва Хива хонликларининг йирик шаҳарлари ҳам савдо марказлари бўлиб шаклланди. Бухоро ва Хива хонликлари юритган ташқи савдо-сотик муносабатларининг айрича хусусияти уларнинг Россия ва Сибирь билан тижорат муносабатларини кучайтирганлигида намоён бўлади.

Иқтисодий-савдо алоқалари ривожини адолатли солиқлар ва божлар йиғими билан ҳам боғлиқ эди. Ўрта асрларда савдодан олинадиган закот солиғи шариятга биноан маҳсулотнинг 1/40 фоизи миқдорида олинган[7.9-63]. Мусулмон бўлмаган савдогарлардан олинадиган солиқ миқдори бироз кўп бўлган. Масалан, Бухоро хонлигида мамлакатнинг мусулмон бўлмаган фуқораларидан маҳсулотнинг 5 фоизи, мусулмон бўлмаган хориж савдогарларидан 10 фоизи солиқ сифатида олинган[10.97-98]. Бу маълумотлар мусулмон бўлмаган савдогарлардан олинадиган закот миқдори турли даврларда турлича бўлганлигидан далолат беради.

Тижорат ҳақида сўз борганда савдо-сотик ишлари амалга ошириладиган жой сифатида бозорларни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Бозорлар ҳақида фикр юритилар экан унинг келиб чиқиши ва номланиши хусусида қисқача тўхталиб ўтиш лозим. Сўғд шаҳарлари ичида жойлашган савдо бозорларини араб манбааларида “сук” ва “авсак”, форс манбаларида “бозор” деб аталган. «Сук» сўзи ҳам бозор, ҳам савдо расталари жойлашган савдо кўчаларини (бундай жой шунчаки савдо қилинадиган жой маъносида ҳам ишлатилган-Ж.Э.) англатган. Қадимги “Авесто” китобида келтирилган “Чаврусук” атамаси сўзма-сўз таржима қилинганда “тўрт томонлама бозор” маъносини англатади. Бугунги кунда ушбу атама “Чихарсу” ёки қисқартма “ЧОРСУ” сўзини эслатади. Форс манбалари ва матнларида “чаҳор-бозор” деб номланган жойлар кўчалар кесишган чорраҳаларда жойлашган савдо марказларини қолаверса, ушбу жойда савдо кўчаларини туташтирувчи савдо қаторлари ва расталарининг ягона бир мажмуи эканлигини англатган. Бу эса ўша даврда бундай яхлитликлар мажмуасини “ЧОРСУ” деб номланишига асос бўлди. Бундай типдаги иншоатлар ўрта асрларда ҳам фаолият олиб борган. Ўрта аср шаҳарлари шахристонларида чорсу-савдо мажмуалари шаҳар марказларида жойлашган, айниқса, катта кўчалар кесишмаларида бундай иншоатларининг қад кўтариши работларда ҳам кузатилган[9.194-196].

Бухорода бу вақтга келиб савдо-сотик билан шуғуланувчи маҳаллалар,

чорсулар, савдо расталари, тим ва тоқлар вужудга келади. Бухоро хони Абдуллахон II даврида шаҳарнинг асосий чорраҳаларида Тоқи Ордфурушон, Тоқи Заргарон, Тоқи Телпак Фурушон ва Тоқи Саррофон, Тоқи Тиргарон номли бешта Чорсу типигаги гумбазли савдо иншоотлари бунёд этилган. Бу савдо гумбазларининг биринчиси ва охиригиси бизнинг замонамизгача етиб келмаган. Қолган учтаси ҳозирги кунда ҳам салобат тўкиб шаҳар асосий йўналишларини белгилаб турибди[1.64-65]. Савдо халқ хўжалигининг муҳим тармоғига айланиб боргани сари нафақат халқаро савдо қарвон йўллари, балки, ички савдо йўллари ҳам доимий таъмирланиб борилган. Шу билан бир қаторда қарвон йўлларида хизмат кўрсатиш тизимини янада ривожлантириш мақсадида қарвонсаройлар, работлар, сардобалар ва кўприклар ҳам кўплаб қурилган[20.77-82,21.68-72]. Буларнинг барчаси ўз навбатида йирик шаҳардаги бозорларнинг тўкин-сочин бўлишини таъминлаган.

Хусусан, XVIII аср охирида Бухоро амирлигида бўлган рус саёҳатчиси, зобит Т.С.Бурнашев Бухоронинг минтақа миқёсидаги йирик савдо маркази сифатидаги аҳамиятини таъкидлаш билан бирга, маҳаллий савдогарларнинг товламачилиги ва харидорларни алдашга усталигини қайд қилади[14.80-81]. Албатта, бу фикрларни барча савдогарлар фаолиятига эмас, балки айрим даврларга хос хусусият сифатида қабул қилиш мумкин. Бундай ҳолат кейинги даврларда ҳам сақланиб қолади. О.А.Сухарёва бухоролик савдогарларни икки гуруҳга: йирик савдогарлар ва дўкандорларга бўлинишини қайд этади[16.17]. Бу гуруҳлардан ташқари савдода даллоллар ҳам ўз ўринларига эга бўлган. Сотувчи ва харидор ўртасида воситачилик қилган даллоллар савдонинг турли жабҳаларида турли ўрин эгаллаган. Масалан, мол савдосида уларнинг ўрни катта бўлган, чунки ҳар қандай харидор ҳам чорва моллари сотиб олаётганда унинг нуқсон-камчиликларини баҳолай олмаган. Бош даллол деярли бутун мол бозорини ўз қўлида ушлаб, ўзи ҳам йирик мол жаллоби бўлган[16.17]. Даллоллардан ташқари савдода судхўрлар ва саррофлар ҳам фаол иштирок этиб, уларнинг капиталлари савдо алоқалари ривожига асосий манбалардан эди[22.].

Минтақанинг иқтисодий-савдо алоқалари ривожига, бозор учун маҳсулотлар ишлаб чиқаришда марказлашган давлатларнинг савдо-сотикни ривожлантиришга бўлган эътибори ҳам катта ўрин тутган. Манбаларни таҳлил қилсак, ўрта асрларда ташқи савдо асосан қуйидаги уч хил кўринишда олиб борилганлигини кўрамиз.

- 1) Хусусий савдогарлар олиб борадиган савдо-сотик;
- 2) Ҳукмдорларнинг махсус вакиллари олиб борадиган савдо алоқалари;
- 3) Подшоҳлар ўртасида бир-бирларига совға ва ҳадялар юбориш йўли билан амалга ошириладиган савдо[13.16,13.76-77].

Хусусий савдогарлар одатда мамлакатнинг асосий кўпчилигини ташкил этган кенг омма эҳтиёжлари учун керакли маҳсулотлар билан савдо қилган бўлса, асосан элчилик миссиялари таркибида бўлган махсус савдогарлар томонидан олиб бориладиган савдо ҳукмдор ва унинг яқинлари, сарой амалдорлари ва мамлакатда катта таъсирга эга бўлган шахслар эҳтиёжини ҳисобга олиб юритилган. Махсус савдогарлар бож солиғисиз савдо қилгани боис бу савдо ҳукмдор ва амалдорларга ҳар томонлама фойдали бўлган.

Савдо-сотикнинг учинчи тури ҳукмдорларнинг бир-бирларига совғалар юбориб туриши шаклида амалга оширилган. Элчилар сиёсий вазифаларни бажаришдан ташқари, совғалар юбориш йўли билан олиб бориладиган савдода ҳам асосий шахс бўлиб, бу маҳсулотлардан ҳам бож тўловлари олинмаган ва одатда, юбориладиган тухфалар миқдори тенг бўлишига катта эътибор қаратилган[13.18-20]. Ўрта асрларда ҳукмронлик қилган сулолалар вакиллари, айниқса маҳаллий ҳокимларнинг, шунингдек йирик диний уломаларнинг ташқи савдо алоқаларида бевосита иштирок этиши кўплаб манбаларда акс

этгани[23.23.136] ташқи савдо асосан жамиятнинг нуфузли ва эътиборли номаёндалари назорати остида олиб борилганлигини тасдиқлайди.

Биргина Бухоро шаҳрининг ўзида бозорларнинг бир неча турлари мавжуд бўлган. Ҳаттоки, қул савдоси олиб бориладиган махсус бозорлар ҳам бўлганлиги тарихий манбаларда қайд этилади. Бухоро қул бозори маҳаллий хусусий хўжаликларни ишчи кучи билан таъминлашнинг муҳим манбаларидан бири бўлиб келди. Бу бозорда қул сифатида тутқунликка тушганлар асосан Эроннинг шимолий чегараларидаги Ҳафф ва Ҳирот шаҳарларида яшовчи эрон суннийлари бўлган. Қул бозорини товар билан таъминловчи жаллоблар асосан нуғойлар, бошқирлар, калмиқлар ва Волгабўйилик татарлар эди. Қул олиб келинадиган жойлар чегарадош рус вилоятларидан балиқ овловчилар, казаклар ва деҳқонлар эди[18. 11,12,19-22].

Бухородаги қул ва чўрилар фақат эронийлардан иборат бўлмай, балки курд, калмоқ, жимшид, ҳазор, афғон, ҳинд, турк, рус, араб, мўғул, ва бошқа миллат вакиллари билан бўлган. Шуниси қизиқки, бошқа миллатларга қараганда, сон жиҳатдан эронийлардан кейин иккинчи ўринда руслар турган. Ўрта Осиёдаги рус қуллари фақат урушда асир тушган кишилардан иборат бўлмай, балки Оренбург ҳамда Астрахань атрофларидан ўғирлаб келинган кишилар ҳам эди. Рус кишиларини қўлга тушуриш ва уларни қул қилиб сотишда бошқирд, нўғай ва қалмоқлар фаол иштирок қилганлар.

Инсонларни қуллик асоратига тушуриш ва уларни қул қилиб сотишга қарши ҳукумат томонидан ҳеч қандай қаршилик кўрсатилмас, аксинча рағбатлантирилар эди[18.18]. Чунки хон ва бекларнинг ўзлари ҳам йирик қулдорлар бўлишган. Улар Эрон чегаралари, Каспий денгиз бўйлари ва туркман чўлларидан арзон баҳода одам сотиб олиб, Бухоро ва Хива қул бозорларида қиммат баҳоларда сотар эдилар. Одам ўғирловчилардан энг кўп зарар кўрган вилоятлар Хуросон ва Мозандарон эди. Ҳатто баъзи қишлоқлар аҳолиси четга чиқиб ўтин олиб келиш ёки тегирмонга боришдан жуда қаттиқ кўркан. Натижада кишининг қаҳратон кунларида совуқ ва очликдан ўлиб кетиш ҳолатлари кўп равишда учраб турган.

Қулликка тушган қул ёки чўрининг ҳаётидаги энг бахтсиз ва аянчли даври унинг даллол қўлига тушган кунидан бошланган. Даллол қул ва чўриларни бозорга “мослаштириши” лозим бўлган. Бунинг учун биринчидан, сунний мазҳабига мансуб бўлган қул ёки чўрилар калтак зарби билан шиа мазҳабига ўтказилган ҳаттоки исмлари ҳам ўзгартирилган. Сабаби сунний мазҳабига эътиқод қилувчи қуллар зодогонлар томонидан харид қилинмаган. Иккинчидан, Эроний бўлмаган қулларга бозор бўзлашувида зарур бўладиган 10-15 та форсча сўзлар мажбуран ёд олдирилган. Бунинг сабаби харидор “қаердансан” деб сўраганида “эронликман” деб жавоб қайтариши шарт бўлган.

1558-1560 йилларда Бухорога келган Антони Женкинсон ҳам Бухоро бозорларида ҳар-хил моллар учун махсус жой ажратилгани, қул ва чўрилар учун алоҳида жой бўлганини, қул бозори (1834 йил бухорога келган шведияли Демезон қул бозори ҳафтада икки марта сешанба ва пайшанба кунлари бўлишини айтади) “Пойиостона” саройида бўлиб, қулфурушларнинг карвонсаройи бўлганлигини ҳам таъкидлайди. Қул сотиб олувчи қулнинг ёши, соғлиги, гўзаллиги, дин ва мазҳаби, бақувватлиги, миллати ҳамда ҳунарини текшириб кўрган. Чўри олувчи харидорлар чўрининг хуснига, қадди-қомати, сочи, кўз-қоши ва терисининг рангига ҳам алоҳида разм солиб қараганлар. Сўнгра чўриларни айби ёки касаллиги бор-йўқлигини билиш мақсадида уларнинг баданини ушлаб кўриб, кейин савдо қилишга ўтганлар.

Чўрилардан кўпинча уй хизмати ва бола тарбиясида фойдаланилгани туфайли, унинг ёш ва гўзал бўлишига алоҳида эътибор қаратганлар. Айрим зодогонлар чиройли чўриларни ўз айш-ишратлари учун сотиб олганлар. Ҳатто никоҳлаб хотинликка олиш ҳолатлари ҳам учраган. Агар қулдор бирор жойга

кетаётиб, ўз чўрисини олиб кетишни истамаса, чўри унга ёқмай қолган бўлса у ҳолда чўрини сотиб юборган ёки бирор бир бошқа кишига маълум муддатга ижарага бериб турган.

Бухоро хонлиги карвон йўлларидаги савдо марказларида, йирик карвонсаройларда чўрилар иштирокидаги маданий тадбирлар доимий ташкиллаштириб борилган. Чунки бу мулк эгалари учун катта иқтисодий даромад манбаи бўлган. Қадимги йўлларда хизмат кўрсатиш тизими фаолиятига тўхталганда нозик бир масалани ҳам эсга олиш керак бўлади. Бу халқаро савдо билан шуғулланувчи ва ўз фаолияти туфайли оиласидан узоқ муддат четда яшашга мажбур бўлган савдогарларнинг никоҳ муносабатларидаги ҳуқуқларини таъминлаш билан боғлиқ масалалар. Ўрта асрларда халқаро савдода иштирок этувчи мусулмон савдогарларининг турли йирик савдо марказларида оиласи бўлгани маълум. Шариат қонунлари мусулмон савдогарларига бундай никоҳлар учун ҳуқуқий имконият берарди. Шу билан бирга, савдо йўлларида ва айрим йирик савдо марказларида баъзи тоифадаги савдогарлар, йўловчилар енгил табиатли аёллар хизматидан ҳам фойдаланганлари маълум. Бундай хизмат кўрсатиш айниқса Хитой шаҳарларида ва Шарқий Туркистонда анча изчил йўлга қўйилгани, давлат ҳокимияти бу иллатни бутунлай тугатишга ожиз бўлганлиги эътиборлидир [8.306].

XVI аср минтақа алоқа йўллари тизимига боғлиқ маълумотларни тўплашда Европалик тадқиқотчилар, айниқса рус географлари, саёҳатчилари, шарқшунослари катта ютуқларни қўлга киритганлар. Хусусан, Рус князи Иван Грознийнинг элчиси сифатида Бухорога келган Англия фуқароси А. Женкинсон (XVI аср) [3.167-192], шунингдек, Т. Бурнашев (XVII аср) [14.72-89], Ф. Ефремов (XVIII аср) [4.48,160] (Бухоро хонлигида Қоракўл, Бухоро, Қарши, Чоржўй, Варданзе, Вобкент ва Ғиждувон шаҳарларида ҳам кул бозорлари бўлганлиги ҳақида ёзади) асарлари ва 1714-1717 йилларда Рус ҳукумати томонидан юборилган Александр Бекович Черкасский бошчилигидаги ҳарбий экспедиция даврида тўпланган маълумотларни [2.55-58] муҳим манбалар сифатида қайд қилиш мумкин.

Сиёсий беқарорлик, ўзаро низолар ва марказий ҳукуматнинг заифлашуви карвон йўлларида хавф-хатарларнинг ошишига олиб келувчи сабаблардан эди. 1558 йилда Москва князи Иван Грознийнинг элчиси сифатида Ўрта Осиёга келган инглиз сайёҳи Антони Женкинсон Хоразмнинг пойтахти Урганчдан Бухорога қараб йўлга чиққанда Хоразм хонининг қўриқчилар ажратганлиги ва элчининг хавфсизлиги таъминланиши ҳақидаги хатига қарамасдан уларнинг карвонига қароқчилар ҳужум қилганлиги [11.36-41] ва бошқа мисолларни манбаларда кўплаб учратамиз.

Сўнги ўрта асрларда Хитой ва Ўрта Осиё халқларининг иқтисодий-маданий алоқаларига давом этди. XVI асрдан бошлаб, халқаро денгиз йўлларининг очилиши Буюк ипак йўли фаолиятига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Бу муносабатларни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи сабабларга Еттисув ва Қашқар оралигидаги қўчманчи қозоқ ва жунғорларнинг талончиликларини ҳам киритиш мумкин. Буйўналишдаги карвон йўли хавфсизлиги таъминланмаганлиги учун савдогарлар Қашқар – Фарғона – Тошкент – Самарқанд – Бухоро – Марв – Машҳад орқали ўтган азалий савдо йўлидан кўра Хитойдан баланд Ҳиндикуш тоғлари орқали Қандаҳор ва Ҳиротга, бу ердан Ўрта Ер денгизи қирғоқларига чикувчи машаққатли йўллардан фойдаланишга мажбур бўлдилар. Лекин шунга қарамасдан, минтақамиз билан Шарқий Туркистон шаҳарлари ва Хитой ўртасидаги алоқалар бутунлай тўхтаб қолмагани, XVI-XIX асрларда ҳам ўзаро иқтисодий-савдо алоқалари бўлганлиги кўплаб тарихий манбаларда ўз аксини топган [15.22-23]. XVI аср ўрталарида Бухорода бўлган инглиз сайёҳи Антони Женкинсон ҳам Қашқар орқали йўл очиқ ва хавфсиз бўлган даврларда

Хитойдан Бухорога савдо карвонлари келиши тўғрисида маълумот бериб ўтади[3.178]. XVI-XVII асрларда Хитойнинг пойтахти Пекинда бухоролик савдогарларнинг махсус савдо расталари бўлиб, бу уларнинг Хитойда доимий фаолият кўрсатганлигидан далолат беради[6.88].

Сўнгги ўрта асрларда козоқ даштлари ҳам хавфсизлик энг кам таъминланган худудлардан бири бўлиб қолган эди. Ҳатто XIX аср бошларида Оренбургдан Россияга ҳарбий соқчилар кузатувида йўлга чиққан карвоннинг ҳам кўчманчи қозоқлар ва хиваликлар томонидан таланганлиги[12.14-17] бу даврда йўлларда талончилик ниҳоятда жиддий муаммо бўлганидан далолат беради.

Йўлларда хавфсизликни таъминлаш, савдо карвонларини қароқчилар хуружларидан сақлашда талончи гуруҳларни зарарсизлантириш бўйича мунтазам иш олиб бориш давлат аҳамиятига эга эди.

Бухорога Москвадан морж тишлари, ошланган тери, асал, мум, ёғоч идишлар, ов қушлари, ойна, сукно ва бахмал келтирилган. Ҳарбий қурол металлдан тайёрланган моллар, совут, жавган харид қилинган. Бухородан Россия ва Сибирга ипак, пахта ва улардан тўқилган газмоллар, қорақўл тери, гилам, қуруқ мева, атторлик моллари чиқарилган (сотилган).

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, XVI-XVII асрга келиб Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарлари, хусусан, Бухорода ҳам савдо-сотик муносабатлари анча қизгин паллага кирган эди. Бу даврда айниқса, бозорлар савдо-сотик мақазлари сифатида алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Турли молларга ихтисослашган махсус бозорларнинг ташкил этилиши уларда олиб бориладиган олди-сотди жараёнларининг ривожланиши ўз навбатида бу худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини яхшиланишига олиб келди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Ахмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи: Олий ўқув юрт учун ўқув қўлланмаси. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 142 б.
2. Гуломов Х. Дипломатические отношения государств Средней Азии с Россией в XVIII – первой половине XIX в. – Ташкент: Фан, 2005. – 336 с.
3. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию. 1558-1560 гг. / Перевод с английского Ю.В. Готье // Английские путешественники в Московском государстве в XVII в. – Л.: Полиграфкнига, 1937. – С. 167-192
4. Ефремов Ф.С. Странствование Филиппа Ефремова в Киргизской степи, Тибете и Индии, возвращение его оттуда через Англию, в Россию, Казань, 1811, 48-бет
5. Ефремов Ф.С. Странствование Филиппа Ефремова Вь Киргизской степи, Бухарии, Хиве, Персии, Тибете и Индии и возвращение его оттуда через Англию вь Россию. Третье вновь переделанное, исправленное и умноженное издание. – Казан: Вь Университетской Типографии, 1811. – 160 с.
6. Зияев Х. Ўрта Осиё ва Сибир (XVI– XIX асрлар). – Тошкент: Фан, 1962. – 88 б.
7. Ибн Хаджар Аль-‘Аскалани. Булуг аль-Марам (Достижение цели). – М.: Изд. дом “УММА”, 2002. Кн. 4-6. – 377 с. с 134 с. факсмале.
8. Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Монография. – Т.: Akademiya, 2008. – 432 б.
9. Маньковская Л.Ю. Формообразование и типология зодчества Средней Азии (IX – начало XX века). – Т.: Baktria press, 2014. 496 с.
10. Мирза Бади-диван. Маджма’ ал-аркам (“Собрание цифр”) / Введение, перевод, примечания и приложения А.Б. Вильдановой. – М.: Наука, 1981. – 128 с. с факсимиле рукописи.
11. Мирзаев Р. Путешествие в Бухару Энтони Дженкинсона // Мозийдан садо. – Тошкент, 2004. – № 4 (24). – Б. 36-41.
12. Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хиванинг Россия билан

- муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. – Ташкент, 1957. – Б. 7-127.
13. Низомиддинов И.Ф. XVI–XVIII асрларда Ўрта Осиё – Ҳиндистон муносабатлари. – Т.: Фан, 1966. – 119 б; Юлдашев М.Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI–XVII вв. – Ташкент: Наука, 1964. – 124 с. с факс.
14. Путешествие Т.С. Бурнашева от Сибирской линии до города Бухары в 1794 г. и обратно в 1795 г. Изложено Г. Спасским // Сибирский вестник, 1818. – № 3. – С. 72-89.
15. Султонова Г. Бухоро ва Ёркенд хонликлари ўртасидаги савдо алоқалари // Мозийдан садо. – Тошкент, 2004. – № 3 (23). – Б. 20-22.
16. Сухарёва О.А. Позднефеодальный город Бухара. (кон. XIX-нач. XX вв.): Автореф. дис. ... док. истор. наук. – Ташкент, 1962. – 48 с.
17. Файзиев Т. Бухорода кул савдоси. – Т.: Ўзбекистон, 1970. – 56 б.
18. Тўхлтев Н. Осиё ва Бозор. – Т.: Фан, 1992. – 152 б.
19. Эргашев Ж.Ю. Бухоро хонлиги карвон йўлларида хизмат кўрсатувчи гидротехник иншоотлар // “ЎЗМУ хабарлари” илмий журнали. – Тошкент, 2018. №6. –Б. 77-82.
20. Эргашев Ж.Ю. Савдо йўлларида сардобаларнинг аҳамияти хусусида (Бухоро хонлиги мисолида) // “Хоразм Маъmun академияси ахборотномаси” илмий журнали. – Хива, 2019. №1. –Б. 68-72.
21. Ўз Р МДА. 1-жамғарма, 11-рўйхат, 504-иш, 6-варак.
22. Ўз Р МДА 1-жамғарма, 34-рўйхат, 172-иш, 31-варак орқаси; Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. – Ташкент: АН УзССР, 1958. – 147 с.
23. Ergashev Jakhongir Yunus ugli. On problem of the composition of Bukhara market and volume of trade in late medieval period.- International Journal of Psychosocial Rehabilitation.- Volume 24, Issue 3, UK, 2020. – P. 325-330. (Scopus journal)
24. Ergashev Jahongir Yunus ugli. Development of transportation types and their usage on caravan roads in middle ages. - International Journal on Integrated Education journal. - Volume 3, Issue II, Feb 2020. – P. 19-23 (impact factor – 5.06)
25. Ergashev Jahongir Yunus ugli Transportation means on the caravan roads of the late middle ages // International Scientific Journal “History Research Journal”, 5(5), -P.10-19. Impact factor search 5.3 # 39.
26. Эргашев Ж.Ю. Бухоро хонлигидаги йўлбўйи иншоотлари тарихига доир(XVI – XVIII асрлар) // Ўтмишга назар. – Тошкент, 2019. № 13. – Б. 4-15.
27. Ergashev J.Yu., Shodiyeva Sh.S. DIPLOMATICAL RELATIONS BETWEEN THE EMIRATE OF BUKHARA AND TURKEY. Psychology and Education Journal. (ISSN:1553-6939) Indexed by Scopus. Volume 58 № 2(2021) 1398-1405
28. Орзиев М.З., Шодиева Ш.С. Россия протекторати ўрнатилиш жараёнида Бухоро амирлиги ва Усмонли турк давлати муносабатлари // Ўтмишга назар. 2021. №2/4. –Б. 46-51.
29. Эргашев Ж.Ю., Латипов Ж.Л. Хитан халқи этногенези масаласига доир илмий хулосалар хилма-хиллиги // Ўтмишга назар. – Тошкент, 2021. – №2, 4-жилд. – Б.93-100.
30. Latipov J.L, Ergashev J.Yu, Raximov M.M. The Influence of Turkic Khaghanate Rule on the Political Life of the Khitan Tribes // Central Asian Journal of Social Sciences and History. – Las Palmas, 2021. – Vol.2. – P.81-90.